

YOSH XIVALIKLAR TASHKILOTI VA FAOLIYATI

Kadamova Qizlarxon Uktamboy qizi*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti magistranti*

Kalit soʻzlar: *“Yosh xivaliklar”, rus kapitalistlari, protektorat, gubernatorlik, monarxiyacha tuzum, manifest.*

Annotatsiya: *XX asr boshlariga kelib Xiva xonligi ijtimoiy-siyosiy tarixida bir muncha jiddiy oʻzgarishlar yuz berdi. Xiva xonligida jamiyatni yangilash uchun islohatchilik harakati tobora keskin tus ola boshladi. Turkiston taraqqiyparvarlari bilan ayni bir vaqtda vujudga kelgan Buxoro kabi Xivaning demokratik ruhdagi Yosh ziyolilari ham shu davrda siyosiy tus ola boshladi. Ushbu maqola ana shunday ziyolilar qatorida tarixda tilga olingan “Yosh xivaliklar” tashkiloti haqida.*

ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF YOUTH ORGANIZATIONS

Keywords: *“Yosh xivaliklar”, rus kapitalistlari, protektorat, gubernatorlik, monarxiyacha tuzum, manifest.*

Abstract: *By the beginning of the 20th century, some serious changes had occurred in the socio-political history of the Khiva Khanate. The reformist movement to renew society in the Khiva Khanate began to take on an increasingly radical character. Like Bukhara, which emerged at the same time as the Turkestan progressives, the democratic Young Intellectuals of Khiva also began to take on a political character during this period. This article is about the organization "Young Khiva People", which is mentioned in history among such intellectuals.*

Turkiston taraqqiyparvarlaridan farqli ravishda, Buxoro va Xiva maʼrifatparvarlarining asosiy muxolifi oʻz davlatlarining hukmdorlari boʻlgan. Ular oʻzlarini “Yosh xivaliklar” deb nomlab taktika sohasida moʻtadil islohatchilar sifatida kurash maydoniga chiqdilar. Konstitutsion monarxiya ularning pirovard maqsadlari edi. Ammo bu milliy taraqqiyparvarlarning ana shu oʻrta miyona talablari ham shiddatli qarshilikka duch keldi, qattiqqoʻllik bilan bostirildi.

Bu davrda Xiva xonligi podsho Rossiyasining protektorati ostida boʻlsa ham, rasman monarxiya davlati edi. Xiva xonligida Asfandiyorxon va turkman urugʻ-sardorlari cheklanmagan hokimiyatga ega edilar. U oliy hukmdor sifatida cheklanmagan huquqga ega edi. Musulmon ruhoniylari monarxiya tartibining ishonchli tayanchi edi. Koʻ jihatdan xalq ommasiga oʻzining taʼsiri bilan kuchli boʻlgan bu musulmon ruhoniylari monarx bilan xalq oʻrtasidagi mustahkam bogʻlovchi boʻgʻin boʻlib, jamiyatda hukmronlik taʼsiri kuchli edi.

Yosh xivaliklar o'z yurtida xalqning keng qo'llab-quvvatlashiga, ijtimoiy tayanchga ega bo'lmaganliklari tufayli o'zlariga tashqaridan ittifoqchilar qidirishga – Rossiyada, aynan qo'shni Turkiston gubernatorligida, shuningdek, xonliklarning o'zida Rossiya fuqarolari orasida shunday ittifoqchilarni izlashga majbur bo'ldilar.

Podshox Rossiyasining Xiva xonligidagi yarim protektoratligi bu erda Rossiya davlatining mavqeini kuchaytirdi. Rossiya bilan tashqi savdo aloqalarining mustahkamlanishi, Rossiya sarmoyasini olib kirishning kuchayib borishi, Zakaspiy temir yo'lining qurilishi bu erda burjua munosabatlari qaror topishi uchun etarli darajada ta'sirchan omil bo'ldi. Xonlikda savdo, sanoat sohasini egallagan rus kapitalistlari qo'llarida bo'lgan fabrika-zavod korxonalari, banklar, savdo firmalarining paydo bo'lganligi Rossiya iqtisodiyotining asosan xom ashyoga bo'lgan talabini, uning ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq bo'libgina qolmasdan, balki Rossiya fuqarolari – amaldorlar, sanoatchilar, savdogarlar, ishchilar, podsho garnizonlarining zobitlari, soldatlari, xristian ruhoniylar va shu kabilarning bu erga ko'chib kelishi kuchayishiga olib keldi., ular yashaydigan alohida manzilgohlar yuzaga keldi. Temir yo'llar va daryo pristanlari bo'ylarida vujudga kelgan bunday manzilgohlar juda tez o'sib yirik shaharlarga aylandi, masalan shunday shaharlardan biri Yangi Urganch yiriklaridan biri edi.

1917 yil fevralda Rossiyada bo'lgan demokratik inqilobning g'alabasi va "oq podsho" ning taxtdan voz kechganligi haqidagi xabar xonliklar xalqlari tomonidan katta quvonch bilan kutib olindi. Ular bu tarixiy voqeani o'z mamlakatlarining podsho imperiyasi mustamlakachilik zulmidan ozod bo'lishi hamda mustaqillik va taraqqiyot yo'lidan rivojlanishi uchun imkon beradigan ilohiy kuch sifatida qabul qildilar. Podsho hokimiyatining ag'darib tashlanganligi haqidagi xabarni jamiyatni jamiyatning eng ilhor vakillari bo'lgan jadidlar ayniqsa umid bilan qarshi oldilar. "Yosh xivaliklar" nomi bilan atalgan bu harakat vakillari o'z mamlakatlarining tarixiy shart-sharoitlarini e'tiborga olib, dastlabiki paytlarda monarxiyacha tuzumni yo'q qilishni, feodal er egaligini cheklashni o'z maqsadlari qilib qo'ymadilar. Bu taraqqiyarvarlar avvalo yuqoridan urib demokratik islohatlar o'tkazish yo'li bilan xonliklarning kapitalizm va ijtimoiy taraqqiyot yo'lida rivojlanishini ta'minlashga harakat qildilar.[4, 11]

XIX asr boshlarida Xiva xonligidagi jadidchilik harakati Xorazmdagi maktab va madrasalarni, hatto islom diniga keyin kirib kelgan bid'atlarni va urf-odatlarining ayrim qismlarini isloh qilish, dunyoviy fanlarni joriy etish, savodxonlik usullarini osonlashtirish, o'quvchilarni o'z ona tilida ko'proq o'qitish va «g'ayri til»ni bilish kabi ma'rifatparvarlik goyalari bilan chiqqan demokratiya va adolat, istiqlol va taraqqiyot uchun kurashuvchilar harakati hisoblanadi. Ular safida Bosh vazir Islomxo'ja, qozikalon Boboxxun Salimov, shoir Avaz O'tar, devonbegi Husayn Matmurodov, savdogar Polvonniyoz hoji (Polyozhoji) Yusupov, sanoatchi

boy Nazir SHoliqorov, matbaachi-hunarmand Otajon Abdalov, birinchi o'zbek kino-foto ustasi Xudoybergan Devonov, mirzaboshi Muhammad Rasul Mirzo, xonanda- musiqashunos Matyoqub Pozachi, Otajon Safaev, ziyolilar va ulamolardan Bobojon Yoqubov, Hakimboy Jonmuhammedov, Muhammadyor hoji Abdullaev, Otajon Xo'janiyozov, Rahmonbergan Yoqubov, Muhiddin Umarov, Mulla Jumaniyoz Sultonmurodov, Jumaniyoz hoji Boboniyozov, Qurbonboy Jaloyir, Xudoybergan Magniyozov, Davlatnazar Qayroq, Murod Eltuzarov, Mulla Matmurod, Mulla Abdulla Berdimurodov, Avazxo'ja, Isomiddin eshon, Nizomoxun, Sobir YOqubov, Mulla Bekchon Rahmon o'g'li, Muhammad Yusuf Devonzoda va boshqalar kirgan. Ularning safi 40 nafardan ziyod kishini tashkil etardi. Har payshanba kechasi goh Qalandarxonada, goh Qorako'z masjidida, ko'pincha Husaynbek Matmurod devonbegi o'g'lining uyida yig'ilishlar o'tkazilib, qo'shiqlar aygishgan, she'rxonlik qilishgan, erk, adolat, madaniyat va islohotga doir suhbatlar olib borilgan¹.

Ular jadid adabiyoti va san'atini yaratish bilan cheklanib qolmay, madaniyat va maorif muassasalari tashkil etish, ya'ni yangi usul maktablari, kasalxona, pochta-telegraf ochish, o'quv qo'llanmalari yozish va nashr etish ishlari bilan shug'ullanganlar.

1917 yilga kelib siyosiy jarayonlarning kuchayishi, Peterburgdagi imperatorning taxtdan qulatilishi, vaqtli hukumat bergan erkinliklar, qolaversa Birinchi jahon urushi bo'lib turgan vaziyatdagi boshboshdoqlik tufayli, mustamlaka xonlik Xivada ham muxolifat siyosiy kuch sifatida namoyon bo'la boshladi.[1, 43]

Yosh xivaliklar tomonidan tayyorlangan va Asfandiyorxonga imzolagan 7 moddadan iborat manifestning birinchi moddasida, jumladan quyidagilar yozilgan edi: "... tarix hijriy ming uch yuz o'ttiz beshinchi jumadilavvalning yigirma beshinchi kuni erdikim, milodiy yilning bir ming to'qqiz bz o'n ettinchi yil aprel oyining beshinchi kunida men Xiva xoni Sayyid Asfandiyor Bahodirxon tubunda yozilgan o'zimni hoxishimni e'lon qilaman. Avvalo mening sodiq fuqorolarimga "Idorai Marshrutiya" berdim, toki ular o'zlarini hoxlaganicha mamlakatni shariyatga muvofiq, hamzamon taqozasiga muvofiq idora qilsinlar. CHunonchi, o'zlari hoxlagancha fuqorolarning maslahati bilan saylov qilib, hukumat ishlariga o'zlari hoxlagan odil odamlarni tayin qilsinlar".

Mazkur manifest asosida mamlakatni boshqaruvchi "Idorai Marshrutiya" tuzildi. Unig rahbarlari etib Yosh xivaliklarning yo'lboshchilari Polvonniyoz Xojiyusupov, Xusaynbek Muhammadmurodovlar saylandilar. 1917 yil 6 apreldan o'z faoliyatini boshlagan "Idorai marshrutiya" shu kuni Xiva shahrining maydonida shahar fuqorolarining ko'p ming kishilik mitingini tashkil etdi. Ush bu mitingda Xiva xoni tomonidan tan olingan manifest xalqqa o'qib eshittirildi. Unda

Xivada xonlik tuzumi ag'darib tashlanganligi va uning o'rniga Xiva xoni boshchiligida konstitutsiyaviy tuzumi qaror topganligi xalqqa maxlum qilindi. Saylov yo'li bilan deputatlar majlisi va Nozirlar kengashi tashkil topdi. 8 aprelda bo'lgan Majlisning birinchi yig'ilishida deputatlar majlisiningraisligiga Boboovun Salimov, Nozirlar (vazirlar) kengashi raisligiga esa Husaynbek Matmurodov saylandilar. Ana shundan so'ng majlis va hukumat butunlay Yosh xivaliklar qo'liga o'tdi.

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, Yosh xivaliklar partiyasi va ularga ergashgan milliy burjuaziya, o'rta tabaqa vakillari, ziyolilar, diniy ulamolar- ning bir qismi har qanday kuchga, aynan shu vaziyatda Turkiston sovet hukumati va uning qizil armiya qo'shinlariga tayangan holda Junaidxon hukmronligiga barham berish, mamlakatda tubdan demokratik o'zgarishlarni amalga oshirishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ygan edilar.[4,12]

Demak, jadidchilik harakatidan o'sib chiqqan Yosh xivaliklar partiyasi 1918 yil iyun oyida Xorazm aholisi manfaatlarini himoya qiluvchi, o'z dasturi va tashkiliy tuzilishiga ega bo'lgan rasmiy siyosiy partiya sifatida to'la shakllandi. Biroq aynan o'sha yillar Yosh xivaliklar partiyasi a'zolari bolsheviklarga g'oyaviy jihatdan yaqinlashdilar va ularning ta'siriga tushib qoldilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. К.Мухаммадбердиев. История Хорезмской революции. - Тошкент: Фан, 1986.
2. Г.Непесов. Из истории Хорезмской революции. Т.: Узбекистон, 1962.
3. И.В.Погорельский. История Хивинской революции и Хорезмской Народной Советской Республики. -Л.: Университет, 1984.
4. Ражабов Қ. Ёш хиваликлар // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т. 3. - Тошкент, 2002.